

BALOG‘AT ILMI BORASIDA ZAMONAVIY TADQIQOTLAR TAHLILI

Abdullayev Olimjon

Hadis ilmi maktabi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola balog‘at ilmi borasida olib borilga hozirgi kundagi tadqiqotlar va ularni qadimgi zamonda yozilgan balog‘at borasidagi asarlardan farqlari bayon qilinib, orasidagi farqlar tahlil qilinib, hozirgi kunda bu ilmni boshqa soxalarda qanday qo‘llanilishi ham yoritib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: yangilik, yangilanish, balog‘at, yangi balog‘at, tuzilmachilik, uslubshunoslik, Muhammad Abdulmuttalib, Solih Fazl.

Balog‘at nazariyasi bir necha asrlar davomida shakllangan bo‘lib, unga oid tadqiqotlar turli davrlardagi mualliflar qalamida hali-hanuz o‘z hayotiyligini saqlab qolgan. Har qanday zamonaviy yoki postmodernistik tadqiqotchi – arab yoki g‘arb bo‘lishidan qat‘i nazar – qadimgi arab va g‘arb olimlarining balog‘at borasidagi merosiga qaytib, ularni ijobiy baholab, ishonch bilan tasdiqlaydi. Bu tadqiqotchilar matnlarni so‘zma-so‘z, g‘oyama-g‘oya qayta ko‘rib chiqib, ularning tubidan fikriy qadriyatlarni yuzaga chiqarishga harakat qiladilar. Bu yerda gap mutlaqo yangilik yaratishda emas, balki taqdim va yondashuvdagi yangicha uslubda. Faqat atamalar zamonaviy tilga moslashtirilib, tasavvurlar o‘zgartirilmoqda. Ammo balog‘at nazariyasining tubdan inkor etilishi ro‘y bermagan – har bir tadqiqotchi va maktab, o‘zining tahlil va sharhlarida o‘tmish bilan aloqani saqlab qolgan. Qadimgi arab balog‘ati – bu fikriy xomashyo, yangilanishlar esa shu asosda yuzaga kelgan. Bu yerda “yangi” va “yangilanish” tushunchalari orasidagi farq muhim: birinchisi – mutlaqo boshqacha yondashuv, ikkinchisi esa – taqqoslash va muqoyasa asosidagi yondashuvdir. Biz buni Muhammad Abdulmuttalib va Solih Fazl singari tanqidchilar asarlarida kuzatamiz.

Arab tilshunosligining qadimgi namoyondasi sifatida qadimgi arab tilshunoslik maktabi, bugungi zamonaviy tilshunoslik va adabiy tanqid nazariyalariga asos bo‘lgan dastlabki ilmiy harakatlar qatorida e’tirof etiladi. Bu borada arab tilshunosligining ilg‘or namunalari va tanqidiy yondashuvlari, zamonaviy va postmodern qarashlar asosida qayta o‘rganilgan. Jumladan, Muhammad Abd al-Mutallib va Solih Fazl kabi zamonaviy olimlarning qadimgi merosni himoya qilishi va uni yangilash yo‘lidagi sa’y-harakatlari ularning barcha asarlari, maqolalari va ma’ruzalari orqali namoyon bo‘ladi. Shu bois, ushbu tadqiqotda quyidagi uchta asarga e’tibor qaratildi: Muhammad Abd al-Mutallibning “Al-Balag‘a va al-Uslubiyya” (Badiiy bayon va uslubshunoslik), Solih Fazlning “Balag‘at al-xitab va Ilm al-Uslub” (Nutq balog‘ati va uslub ilmi) hamda “‘Ilm al-Uslub: Mabadi’ uhu va Ijro’ atuhu” (Uslub ilmi: asoslari va amaliyotlari).

Tadqiqot quyidagi ikkita asosiy savol doirasida olib borildi:

Birinchi yoʻnalish savollari: “Yangilanish” (tajdīd) deganda nima tushuniladi? Yangilanishning qadimgi meros bilan qanday aloqasi bor? U bu merosga qanday qoʻshimcha qiymat qoʻshadi? Yangi (jadid) bilan yangilanish (tajdid) oʻrtasidagi farq nimada?

Ikkinchi yoʻnalish savollari: Maʼlumki, Jurjoniylar tomonidan ilgari surilgan “nazm nazariyasi” qadimgi arab balogʻatining eng muhim mavzularidan biri boʻlib, zamonaviy strukturalistik uygʻonishning asosi boʻlgan. Bu nazariya har bir yangilanish tarafdorining eʼtibor markazida turadi. Savol shundan iboratki, Muhammad Abd al-Mutallib va Solih Fazl oʻz yangilovchi tadqiqotlarida faqat Jurjoniylar matnlari bilan cheklanib qolganmi yoki ular unga yaqin boʻlgan boshqa balogʻiy matnlar bilan ham ishlaganmi?

Muhammad Abd al-Mutallibning balogʻiy yangilanishga qoʻshgan hissasi:

Arab strukturalist tanqidchisi Muhammad Abd al-Mutallib arab tilshunosligi va balogʻatining qadimiy darslarini qayta tahlil qilish orqali bu sohani zamonaviy uslubshunoslik tadqiqotlari bilan bogʻlashga urindi. U arab tilshunosligining qadimiy merosini — undagi matnlar va nazariyalarni — qayta tiriltirib, ularni hozirgi zamon adabiy tanqidiy va tahliliy mezonlarga mos holda tahlil etdi. Bu bilan u arab olimlarining jiddiyligi va ustuvorligini tan olib, balogʻiy merosni zamonaviy strukturalizm asoslariga bogʻlashga intildi.

Bu yoʻnalishda u quyidagi olimlar va ularning asarlarini asos qilib oldi:

Zamaxshariy,

Ibn Qutayba,

Ibn al-Asir,

Abu Sulaymon Hamd ibn Muhammad al-Xottobiy (uning Maʼalim al-Sunan, Gʻarib al-Hadis, al-ʻUzla va Bayan Iʼjoz al-Qurʼon asarlari),

Tayyib al-Baqillaniy (Iʼjoz al-Qurʼon),

Faxruddin al-Roziy (Nihoyat al-Ijiz fi Diroyat al-Iʼjiz),

as-Sakkokiy (Miftoh al-Ulum).

Muhammad Abd al-Mutallib bu mutafakkirlarning matnlarini shunchaki qayta keltirish va sharhlash bilangina cheklanmadi. U, oʻz tadqiqotining muqaddimasidayoq taʼkidlaganidek, qadimiy balogʻatni hozirgi zamon uslubshunoslik izlanishlari bilan bogʻlash maqsadida ularni chuqur tahlil qildi. Uning fikricha, bu yoʻnalishdagi tadqiqotlar deyarli oʻz yakuniga yetgan, shuning uchun yangi yondashuvlar orqali qadimiy balogʻatni zamonaviy ifoda uslublari bilan bogʻlash lozim. U buni “balogʻat — agar bu atama toʻgʻri boʻlsa — uslub asoslariga aylana oladi” degan qarash bilan asoslaydi.

Birinchi talab: Sharqning uchinchi bosqichidagi balogʻat yangilanishi

Abd al-Mutallib qadimgi arab balogʻatini adolat bilan baholagan va uning saqlanib qolganini, barqarorligini hamda til nazariyalaridagi yangilanishlarda davomli ishtirok etayotganini tan olgan. Bu nazariyalar "strukturaviylik", "matniylik" va "uslubshunoslik" kabi turli nomlar ostida yangidan paydo boʻlgan boʻlsa-da, ularning barchasini qadimgi

arab balogʻati bilan bogʻlaydi. U bu maktablarning arablar merosidan foydalanganini va aynan ana shu meros balogʻatni uslublashtirishning asosiy manbai boʻlganini taʼkidlaydi. Unga koʻra, qadimgi tadqiqotlar aynan “uslub” masalasiga birinchi boʻlib eʼtibor qaratgan, bu esa keyinchalik mustaqil bir fan sifatida shakllangan. U oʻz fikrini quyidagicha asoslaydi: “Uslub tushunchasini sharqdan gʻarbiy Arab dunyosigacha yetib borgani shubhasiz. To garchi gʻarbliklar bu borada Aristoteldan koʻplab gʻoyalarni qoʻshgan boʻlsalar ham.” (Manba: al-Balagʻa va-l-Uslub muqaddimasidan)

Birinchi boʻlim: Sharqiy til muhitining chegaralari

Birinchi qism: Jurjoniyni roli – Uning arab grammatikasi bilan bogʻliq tadqiqotlari tahliliy uslubni shakllantirishda ishtirok etgan Jurjoniyni tadqiqotlari arab grammatikasi asosida iboralarining maqsad va maʼnolar bilan bogʻlanishiga katta hissa qoʻshgan boʻlib, bu uslubning shakllanishida muhim rol oʻynagan. Natijada, iboraviy va ifodaviy jihatdan, shuningdek, tovush, lafz, tuzilma va tasvir darajasida muʼjizalik taʼminlangan. Bu darajalar ramziy qatlamlarga ega boʻlib, ular yakuniy va noyakuniy maʼnolarni oʻzida mujassam etadi. Shu jihatdan, uslubshunoslik Jurjoniyni tadqiqotlari bilan, xususan, al-istibdol (almashtirish) va at-tavziʼ (taqsimlash) amaliyotlari, shuningdek, al-inziyāḥ (normadan ogʻish), majoz (istiʼora) va bularning barchasini nahv (sintaksis) qonun-qoidalariga boʻysundirish masalalarida uygʻunlashgan. Hatto Jurjoniyni, “istimolga koʻra lugʻaviy kelishuv yangilanib boradi” degan gapi orqali, ularni ortda qoldirgan deb aytish mumkin.

Abdulmuttalibning fikri esa, uslubshunoslikning asoslarini Jurjoniyni grammatik qarashlari bilan bogʻlash borasida ochiq va aniqdir. U shunday deydi:

“Tilshunoslik tadqiqotlari – bu zamonaviy uslubshunoslikning asosiy tayanchi boʻlib, uni De Sosyur boshlab bergan va Bally rivojlantirgan.”

U arab balogʻatining yuksak mavqeini taʼkidlab, uning uslubiy yangilanishlaridan noroziligini bildirgan holda:

“Adabiyot tadqiqida uslubning adabiy boʻlmagan asoslarga tayanganini tanqid qiladi.”

a) Zamonaviy uslubshunoslikda qabul qilingan asosiy tamoyillardan biri – bu arab balogʻatidagi asosiy tushunchalarni saqlagan holda, xuddi balogʻatdagidek, xol (holat) bilan maqom (vaziyat) oʻrtasidagi bogʻliqlikka, yaʼni qabul qiluvchining oʻrmini hisobga olishdir.

b) "Al-udul" (ogʻish) texnikasi – bu arab balogʻatining asosiy ustunlaridan biri boʻlib, u hozirgi uslubiy tahlilning mustaqil sohasi sifatida shakllanib, Gʻarbiy olimlar tomonidan inziyāḥ (ogʻish) (Jon Koen), inhirāf (burilish) kabi atamalar bilan qayta nomlangan.

c) Kontekst (siyoq) – Jurjoniyni har bir matnning oʻziga xos makoni va zamoni kontekstga ega ekanligini taʼkidlab, bu gʻoyani birinchi boʻlib ilgari surgan. Aytish mumkinki, bu iborani keyinchalik De Sosyur ham takrorlagan. Balogʻatda kontekst quyidagilarni oʻz ichiga oladi: hazf va zikr (aytmaslik va aytish), taqdim va taʼxir (oldinga va ortga surish), taʼrif va tankir (aniqlik va noaniqlik) kabi uslublarni oʻz ichiga olgan.

Ikkinchidan, az-Zamakhshariyning “Asos al-balag‘a” asari:

Balog‘atning uslubiyati va qadimgi balog‘iy davomiyligi masalasi doimo muhokama qilingan kontekstda, az-Zamakhshariy “salaba” (سلب) lafzi bilan bog‘liq quyidagi ma’nolarni bayon etadi: “Undan kiyimini tortib oldi, u ‘salīb’ bo‘ldi (ya’ni kiyimidan mahrum), o‘ldirilgan kishining ashyosini oldi, o‘ldirilganlar narsalari – ‘aslāb’, motam tutgan ayol ‘salāb’ kiydi, ya’ni motam libosini. Falonchining uslubiga ergashdi, ya’ni uning yo‘li va so‘z uslubini bo‘yicha yurdi – bular chiroyli uslublardir. Majozan: uning yuragini va aqlini tortib oldi (salaba va istalaba), u mustalab al-aql – aqli tortib olingan kishidir.”

Bu yerdan Abdulmuttalib ikki asosiy ma’no ajratib ko‘rsatdi:

- a) moddiy jihat – to‘g‘ridan-to‘g‘ri yo‘l va tashqi ta’sirni anglatadi;
- b) badiiy jihat – bu so‘zning nutq uslublari va ifoda san’atlari bilan bog‘liqligini anglatadi.

Uchinchidan, Ibn Qutaybaning “Ta’vil mushkil al-Quron” asari:

Ushbu asarda muallif balog‘atga tanqidiy-lisoniy yondashuv bildiradi va quyidagicha deydi: “Qur’onning fazilatini faqat uni ko‘p o‘qigan, ilmi keng bo‘lgan, arablarning uslublardagi yo‘llari va ifoda san’atlarini chuqur tushungan, va Alloh arab tiliga boshqa tillarga berilmagan xususiyatlarni ato etganini anglagan kishigina biladi.” Bu yerdan quyidagi xulosalar chiqariladi:

- a) Ibn Qutayba uslubni ma’no yetkazish yo‘llari bilan, ya’ni turli mantiqiy tuzilmalar orqali anglatishni bog‘laydi;
- b) uslubning tabiati adabiy matnning xususiyatlarini (ijoz va itnob, aniqlik va noaniqlik, ochiq aytish va kinoya) o‘z ichiga oladi. Al-Ibn al-Asirning “Al-Masal al-sa’ir fi adab al-katib va-l-sha’ir” asarida balog‘atli matnlar uslublar va mazmunni ifodalashning sayqal berilgan yo‘llari sifatida ta’riflanadi. U uslubni shoir shaxsi bilan quyidagi jihatlar orqali bog‘laydi:

- a) Fikrni betakror va o‘ziga xos uslubda bayon qilish qobiliyati;
- b) Uslub bilan ma’no ifoda uslubining o‘zaro bog‘liqligi. Agar bir matnda bir nechta uslub shakllari uchrasa, bu holat turli maqsadlarning mavjudligidan dalolat beradi.

Ikkinchi talab: Mag‘rib merosidagi balog‘atdagi yangiliklar

Sharq mutakallimlari o‘rganib chiqqan masalalarni mag‘riblilar ham tahlil qilib, ularni mazmun va shakl haqida asoslar, prinsplar, qoida va yondashuvlar bilan boyitganlar. Bu ularning sharqona va yunoncha tafakkur uyg‘unligidan kelib chiqqan tushunchalarining natijasi bo‘lib, ularning xulosalari ko‘proq mukammallik bilan ajralib turadi.

Birinchi bo‘lim: Mag‘riblik tilshunos olimlar

Birinchidan — Hazm al-Qurtajaniy (Minhoj al-Bulago va Siraj al-Adiba)

(a) U nazm nazariyasidan sezilarli darajada ta’sirlangan bo‘lib, jumla tuzilishiga asoslangan tartibga qo‘shimcha ravishda gaplar orasidagi sintaktik munosabatlarga ham alohida e’tibor qaratgan.

A) U jumlani tartiblashtirishda gaplar o'rtasidagi munosabatlarni qo'shib, nazm nazariyasidan katta darajada ta'sirlangan.

B) U Aristotel va Jurjoniylar ta'riflaridan uslubga ta'rif chiqargan holda shunday deydi: «She'riy maqsadlar shundayki, ulardan birida katta jumla ko'p ma'nolar va niyatlarni o'z ichiga oladi. Bu ma'nolarning o'ziga xos yo'nalishlari va masalalari mavjud. Masalan, mahbubani tasvirlash yo'nalishi yoki xayol tasvirining yo'nalishi kabi. Shuningdek, u yana shunday deydi: "Uslub — ma'no tarkiblaridan hosil bo'ladigan shakldir, nazm esa lafziy tarkiblaridan hosil bo'ladigan shakldir"».

Ikkinchidan: Ibn Rashiql al-Qayravoniy (vafoti: hijriy 456-yil/ milodiy 1063-yil)

Eng mashhur asarlari:

"Qirozat al-zahab fi naqd ash'ar al-Arab" (Arab she'rlarini tanqid qilishda oltin qirsimlar)

"al-'Umida fi shina'at al-shi'r va naqdihi" (She'r san'ati va uning tanqidi haqida "Asosiy qo'llanma")

A) Ibn Rashiql mazmun hisobiga shaklni afzal ko'rgan, tushunarli, silliq va og'izga oson tushadigan so'zlarni tanlagan.

B) Ibn Rashiql ma'noga nisbatan lafzni ustun qo'ygan Jahiz maktabidan ta'sirlangan.

Uchinchi: Ibn Xaldun (vafoti: hijriy 808-yil/ milodiy 1406-yil)

A) U uslubni san'at bilan bog'lagan, bu san'at maxsus shakl asosida tuzilishini aytgan va undan oldingi olimlarning yondashuvlarini rad etgan. U uslubga i'rob (grammatik tahlil), balog'at, bayon va vazn kabi unsurlarni kiritishni inkor qilgan. U shunday deydi: "Bu uchta ilm — ya'ni i'rob, balog'at va bayon — she'riy san'at doirasiga kirmaydi."

B) Shuningdek, u uslubni har bir kishining til imkoniyati bilan bog'lagan va uni ijtimoiy hodisa sifatida tushuntirgan. Bu nuqtada u zamonaviy G'arb uslubshunosligi bilan mushtarak nuqtaga ega.

Ikkinchi bob: Solih Fazlning balog'atdagi yangilanishi

Ikkinchi bobni Muhammad Abdulmuttalib o'z hamkasbi — tanqidchi haqida aytgan so'zlari bilan boshlaymiz:

Doktor Solih Fazl "adabiy tanqidda bunyodkorlik nazariyasi"ni taqdim etdi. Unda u uslubiy tadqiqotni bunyodkorlik asoslariga tayangan holda chuqur asoslashga urindi. Bu esa balog'at kategoriyalarining qisman xarakteridan va ularni o'z ichiga olgan chuqur tasniflardan o'tishga qaratilgan edi.

Zamonaviy balog'at ta'limotida yangilanishning namoyon bo'lishi: Solih Fazl va Muhammad Abdulmuttalib misolida

Birinchi masala: Uning "Xitob balog'ati va matn ilmi" kitobidagi yangi balog'at

Birinchi bo'lim: Yangi balog'at — XVIII asr boshlarida Aristotel va Aflotun balog'atidan rivojlangan va taraqqiy topgan hodisa. Avvalo yangi balog'atdan nima maqsad qilinadi?

Birinchi navbatda: Yangi balogʻat yoʻnalishlari Yangi balogʻat oʻzining shakllanish jarayonida uch xil, oʻzaro yaqin, biroq maqsad jihatidan farqli boʻlgan yoʻnalishlarga ochildi:

Birinchi yoʻnalish — Bryussel maktabi (École de Bruxelles):

“Yangi balogʻat” atamasi ilk bor 1958 yilda polyak-belgiyalik olim Shaymon Perelman (Chaïm Perelman)ning “Dalilga oid maqola: yangi balogʻat” nomli asarida paydo boʻldi. Bu atama Bryussel maktabining metodologik tamoyiliga aylanishga ulgurgan boʻlib, u oʻz navbatida bir necha qarama-qarshi oqimlarga boʻlindi. Jumladan:

- (1) Sud-huquq mantigʻi (yaʼni, sud jarayonidagi ishonch uygʻotish va dalillash),
- (2) Falsafa va mafkura (gʻoyaviy-nazariy yondashuvlar),
- (3) Nihoyat, shakliylilik (formalizm) va yangi tabiiylilik (neonaturalizm) oqimlariga boʻlindi.

Bu yoʻnalishlar yangi balogʻatning shakllanishiga xizmat qilgan boʻlsa-da, uning Aristotel va Aflotun balogʻati bilan bogʻliqligi saqlanib qoldi.

B) Ikkinchi oqim — Perelmanning mantiqiy taʼsiri:

Bu oqim birinchisidan keyin, asrimizning 1960-yillar oʻrtalarida paydo boʻldi va birinchisidan farqli ravishda, eski usullarga eʼtibor bermay, faqat tuzilmaning oʻziga tayanib rivojlandi. Ushbu oqimga oʻxshash tarzda fransuz olimlari (Jerar Jine, Jan Kuen, Todorov, M guruhi yoki Leja guruhi) yangi tanqid, yangi roman va metaforaga taʼsirlanganlar.

V) Uchinchi oqim — Diskursning global grammatikasi:

Bu oqim 1970-yillarning oxirida paydo boʻlib, tuzilmaviy, semiotik va dialogik yondashuvga asoslangan.

Ikkinchi oqim tarafdorlaridan baʼzilari, oʻzlarining matnlarini qanoatlantirmagan gʻoyalarni ortda qoldirib, shu yoʻnalishni davom ettirishdi. Masalan, Todorov 1979 yilda semiotikani zamonaviy retorika deb atadi. Baʼzilar esa uni “diskursning global grammatikasi” deb atashadi.

Ikkinchi boʻlim: Gʻarbiy balagʻatning yangilanishi Salah Fadlning "Uslubshunoslik ilmi: tamoyillari va amaliyotlari" asarida:

Birinchi boʻlim: Klassik balagʻat Salah Fadl gʻarbiy balagʻatning boshlanishini miloddan avvalgi beshinchi asrdan boshlab, to oʻninchi asrgacha boʻlgan davr bilan belgilaydi. U balagʻat tarixini Afina shahridan boshlanib, Rim va keyin Parij orqali rivojlangan deb koʻrsatadi. Fadlning taʼkidlashicha, balagʻat — bu “soʻz haqida soʻz”dir. Gʻarb balagʻati oʻz tarixi davomida yigirma besh asr umr koʻrgan va koʻplab tizimlarga guvoh boʻlgan: ular orasida Afina demokratiyasi, Misr sulolalari, Rim respublikasi, Rim imperiyasi, katta lotin bosqinchiliklari, feodalizm va uygʻonish davri mavjud.

Gʻarbiy balagʻatning turlari

Balagʻatning quyidagi turlari mavjud boʻlib, ularni alohida koʻrib chiqamiz:

A) Texnika sifatida balagʻat:

“Texnika” soʻzi arabchaga “tahnik” shaklida kirib kelgan va buning oʻrniga Salah Fazl “texnik” soʻzidan kelib chiqqan soʻz yasashni afzal koʻrmagan. Bu tur balagʻat sanʼat qobiliyati va uning ishonitirish kuchiga bogʻliq boʻlib, tinglovchini yoki matnni oʻqiyotgan oʻquvchini soʻz bilan ishonitirishga qaratilgan. Bu jarayonda tinglovchi yoki oʻquvchi maʼlum bir fikr yoki hissiy holatni, hatto soxta boʻlsa ham, qabul qilishga majbur qilinadi.

B) Taʼlim sifatida balagʻat:

Balagʻat maktab va institutlarda oʻqitiladigan fan sifatida shakllandi.

C) Ilm sifatida balagʻat:

Taʼlimdan ilmga aylangan balagʻat oʻzining qoidalari, tartib va shakllari bilan aniq fan sifatida rivojlandi.

D) Xarakter sifatida balagʻat:

Balagʻat – bu uning yaratuvchisining aqli, his-tuygʻulari, tasavvuri, samimiyligi va haqiqiy hayot tajribalarining koʻplab omillari yigʻindisi boʻlib, matn yaratishda oʻz xarakterini namoyon qiladi.

E) Ijtimoiy amaliyot sifatida balagʻat:

Balagʻat har bir soʻzlovchining umumiy mulki hisoblanadi, ammo har kimning oʻziga xos tili va uslubi bor. Hech kimning soʻzi butunlay uslubdan chetda qolmaydi.

F) Munosabatlarda qoʻllanish sifatida balagʻat:

Salah Fazl aytganidek, bu tur balagʻat – bu ijtimoiy munosabatlarda ishlatiladigan tizim hisoblanadi.

Balagʻatning ilmiy-taʼlimiy sohaga keng kirib borishi uni ijtimoiy hayotdan uzoqlashtirdi. Bu esa “tabiiylik” (priyomlik) qadriyatining oʻsishiga yordam berdi — yaʼni soʻzlar, fikrlar va his-tuygʻular oʻz-oʻzidan yetarli hisoblanib, tilga ehtiyoj kamaydi. Gʻarbda esa bu tabiiylik uch xil nom bilan atalgan, Roland Bartning qayd etishicha:

XVI asrdan boshlab Protestan harakatida shaxsiy tabiiylik;

Dekart yondashuvida aqliy tabiiylik;

Pozitiv tajriba yondashuvida sezgi tabiiyligi.

Gʻarb balagʻatining yangilanishi qachon yuz berdi?

XVIII asrdan boshlab anʼanaviy gʻarb balagʻatining mustahkam qoidalari yorilib, yangilanish jarayoni boshlandi. Salah Fazlning taʼkidlashicha, uning asosiy xususiyatlari quyidagilar:

Doimiy, qatʼiy qoidalaridan ozod boʻlib, hayot va inson, jamiyatdagi oʻzgarishlarga moslashuvchi moslashuvchanlikka oʻtishi;

Maktablardagi qatʼiy oʻquv dasturlaridan ozod boʻlishi.

XVIII asrda dunyoqarashda ikkita asosiy yoʻnalish yuzaga keldi: mohiyatga asoslangan va mavjudotga asoslangan qarashlar. Shu sababli balagʻat eski andozalar va shakllardan chiqib, zamonaviy inson va jamiyatga moslashdi. Oʻrta asrlarda hukmdor, qishloq xoʻjaligi vakili va ruhoniylar kabi uch xil til modeli mavjud edi har birining oʻz soʻz

boyliigi va til qoidalari bor edi. Endi esa til insonning o‘zligini tarannum etuvchi va uning his-tuyg‘ularini ifoda etuvchi vositaga aylandi.

Balag‘atning ilmiy-ta’limiy sohalardan ijtimoiy hayotdan uzoqlashishi

Balag‘atning ilmiy-ta’limiy sohaga keng kirib borishi uni ijtimoiy hayotdan uzoqlashtirdi. Bu esa “tabiiylik” (priyomlik) qadriyatining o‘rishiga yordam berdi — ya’ni so‘zlar, fikrlar va his-tuyg‘ular o‘z-o‘zidan yetarli hisoblanib, tilga ehtiyoj kamaydi. G‘arbda esa bu tabiiylik uch xil nom bilan atalgan, Roland Bartning qayd etishicha:

XVI asrdan boshlab Protestan harakatida shaxsiy tabiiylik;

Dekart yondashuvida aqliy tabiiylik;

Pozitiv tajriba yondashuvida sezgi tabiiyligi.

G‘arb balag‘atining yangilanishi qachon yuz berdi?

XVIII asrdan boshlab an’anaviy g‘arb balag‘atining mustahkam qoidalari yorilib, yangilanish jarayoni boshlandi. Salah Fazlning ta’kidlashicha, uning asosiy xususiyatlari quyidagilar:

Doimiy, qat’iy qoidalardan ozod bo‘lib, hayot va inson, jamiyatdagi o‘zgarishlarga moslashuvchi moslashuvchanlikka o‘tishi;

Maktablardagi qat’iy o‘quv dasturlaridan ozod bo‘lishi.

XVIII asrda dunyoqarashda ikkita asosiy yo‘nalish yuzaga keldi: mohiyatga asoslangan va mavjudotga asoslangan qarashlar. Shu sababli balag‘at eski andozalar va shakllardan chiqib, zamonaviy inson va jamiyatga moslashdi. O‘rta asrlarda hukmdor, qishloq xo‘jaligi vakili va ruhoniylar kabi uch xil til modeli mavjud edi har birining o‘z so‘z boyliigi va til qoidalari bor edi. Endi esa til insonning o‘zligini tarannum etuvchi va uning his-tuyg‘ularini ifoda etuvchi vositaga aylandi.

«Eng muhim yangiliklardan biri bu yangilanadigan ijod harakati» bu atamani Salah Fadl zamonaviy balag‘atni ta’riflash uchun tanlagan. U shunday deydi:

«Til tajriba ostida bo‘lib, yangilanadigan ijodga aylanadi, va bu koinotga har bir yangi nigoh uni ifodalovchi yangi tilni yaratadi. Shunda balag‘at o‘zining an’anaviy maqomidan mahrum bo‘lib, ta’limotlar to‘plami buziladi va uning klassik ta’riflari qadrini yo‘qotadi.»

Zamonaviy balag‘atda model tushunchasi muhim ahamiyat kasb etadi; model har bir shaxsning o‘z tilida va o‘z haqiqati haqida ifoda beruvchi holati hisoblanadi. Shunday qilib, zamonaviy balag‘at an’anaviy balag‘atning muqaddas qiyofasini ortda qoldirdi. Yangilik doimo maqsadning o‘zgarishidan kelib chiqadi, chunki maqsad o‘zgarganda vosita ham o‘zining asl mohiyatidan yo‘nalishini yo‘qotadi yoki chetlashadi, natijada til insoniy istak va ehtiyojlarning ifodasi bo‘lib qoladi.

Kim aytgandi: “Balag‘at o‘ladi va uning o‘rniga uslubshunoslik ilmiy fan sifatida tug‘iladi. Uslubshunoslik o‘tib-ulg‘aygach, u yangi balag‘atga aylanadi ifoda ilmi va individual uslublarni tanqid qilish vositasi sifatida.”

Jakobson esa, she'riyatshunoslik va uslubshunoslik asoschilaridan biri sifatida, eski balag'at asoslariga tayangan holda, she'riy tasvirlarni saqlab qoldi. Hech kim qadimgi balag'at kategoriyalarining yaroqliligini inkor eta olmaydi.

Xulosa.

Abdulmuttalib arab balag'atiga e'tibor qaratib, uni yangicha tahlil va taqqoslash orqali qadrladi; u arab balag'atining zamondosh nusxalari bilan solishtirishga harakat qildi. Shu bilan birga, Salah Fadl esa g'arbning qadimiy balag'atiga qaytib, uning boshlanishi, rivojlanishi va yakuniy holatini o'rganishga intildi. Tanqidchilarning balag'atga bo'lgan qarashlari o'rganilgan balag'at turiga qarab farq qilgan. Masalan, Muhammad Abdul Mutallib qadimiy balag'atning barcha qadriyatlari va amaliyotlarini saqlab qolishni va ularni hozirgi til kontekstida davom ettirishni ijobiy baholadi. Aksincha, Salah Fadl klassik g'arb balag'atining zamonaviy inson uchun hech qanday qiymat va foydasi yo'qligini ta'kidladi, uni «o'lik» deb e'lon qilib, uning o'rnini uslubshunoslik fanining egallashini ilgari surdi.

Salah Fadl ko'p marotaba yangi balag'at kontseptsiyasini tilga olgan, ammo merosni yangi uslubga aylantirish atamasini rad etgan va faqat «yangi balag'at» degan atamani ma'qullagan.

Muhammad Abdul Mutallib esa qadimiy va zamonaviy o'rtasida bilim ko'prigi va fikriy aloqalar mavjudligini ta'kidlab, qadimiyga beparvolik qilish yoki yangi yondashuvlarni rad etishdan tiyilgan. Ularning qadriyat, aralashuv va yangilanish haqidagi fikrlari, shuningdek atama tanlashdagi yondashuvlari bir-biridan farq qiladi: Salah Fadl uni «yangi balag'at», Abdul Mutallib esa «balag'atning uslubiyati» deb atagan. Har ikkala nomlanish o'ziga xos pozitsiya va ma'nolarni ifodalaydi.

Natijada, arab zamonaviy mutafakkirlari Abdul Mutallib va Salah Fadl tomonidan amalga oshirilgan islohotlar va g'arbiy maktablarning yangilanishlari aslida yangi kashfiyot emas, balki qadimiy manbalarga asoslangan yangilanishdir. Ushbu manbalar har doim har qanday davr va makon uchun ishlab chiqilgan asosiysi va manbai bo'lib qoladi.

Foydalangan manba va adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdulmuttalib Muhammad, 4voa: Balag'a va uslubshunoslik. Qohira. Livan Kutubxonasi Nashriyoti va Misr Xalqaro Nashriyot Kompaniyasi Longman.

2. Salah Fadl, voa: Nutq balag'ati va matnshunoslik. Kuvayt: A'lam al-Ma'rifa. Milliy madaniyat, san'at va adabiyot kengashi. Kuvayt.